

اثرات صبر در زندگی فردی، با الگوگیری از سیره فاطمی^۱

مهتاب محمدی، طلبه سطح ۲

حوزه علمیه الزهرا(س)

چکیده

صبر به عنوان یکی از ارزشمندترین فضایل اخلاقی در تعالیم اسلامی، نقشی بنیادین در رشد معنوی، تعادل روانی و پایداری فرد در برابر دشواری‌های زندگی ایفا می‌کند. سیره حضرت فاطمه زهرا(س) سرشار از نمونه‌های عینی صبر و بردباری در عرصه‌های مختلف فردی، خانوادگی و اجتماعی است و می‌تواند الگویی جامع برای مسلمانان، به‌ویژه زنان و جوانان، در مواجهه با چالش‌های زندگی امروز باشد. این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی و بر اساس منابع قرآنی، روایی و تاریخی به بررسی ابعاد مختلف صبر در سیره فاطمی پرداخته و تأثیر آن را بر زندگی فردی انسان تحلیل می‌کند. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که الگوگیری از صبر حضرت زهرا(س)، زمینه‌ساز افزایش آرامش روانی، تقویت ایمان، ارتقای سلامت معنوی و استحکام روابط خانوادگی است و می‌تواند به‌عنوان راهبردی مؤثر برای کاهش آسیب‌های فردی و اجتماعی در جامعه معاصر به‌کار گرفته شود. این مطالعه بر ضرورت بازخوانی و ترویج سیره فاطمی در نظام‌های آموزشی، تربیتی و فرهنگی تأکید دارد تا صبر، به‌عنوان عاملی کلیدی در خودسازی و پیشرفت فردی، بیش از پیش مورد توجه قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: صبر، سیره فاطمی، زندگی فردی، سلامت روان، خودسازی، سبک زندگی اسلام.

بی تردید، صبر به عنوان یکی از عالی ترین فضایل اخلاقی در آموزه های اسلامی، نقش بنیادینی در تعالی فردی و اجتماعی انسان ایفا می کند. در دنیای معاصر، با افزایش فشارهای روانی، مشکلات اقتصادی، تعارضات خانوادگی و بحران های اجتماعی، ناتوانی افراد در مدیریت هیجانات و ناملایمات موجب بروز اختلالات روانی، تنش های رفتاری و کاهش کیفیت زندگی شده است. در این میان، سیره حضرت فاطمه زهرا (س) به عنوان الگویی کامل از صبر فعال و سازنده، می تواند راهنمایی روشن برای انسان امروز باشد. بررسی جلوه های صبر در زندگی فردی ایشان نشان می دهد که صبر نه تنها عامل پایداری در برابر مشکلات است، بلکه به مثابه نیروی محرک، موجب رشد معنوی، خودسازی و تقویت امید در زندگی فردی انسان می گردد. از این رو، بازخوانی و تحلیل سیره فاطمی در زمینه صبر می تواند پاسخگوی بسیاری از نیازهای اخلاقی و روانی جامعه امروز باشد.

با توجه به چالش های متعددی که نسل امروز با آن مواجه است، از جمله اضطراب های اجتماعی، ضعف در مدیریت استرس و افزایش آسیب های روانی، بازگشت به الگوهای دینی و سیره معصومان اهمیت دوچندان پیدا می کند. حضرت فاطمه زهرا (س) به عنوان نمونه ای کامل از انسان صبور، در زندگی فردی و اجتماعی خود نشان دادند که چگونه می توان با تکیه بر ایمان و پابندی به ارزش های الهی، سخت ترین مشکلات را به فرصت هایی برای رشد و تعالی تبدیل کرد. اهمیت پرداختن به این موضوع در آن است که صبر از منظر سیره فاطمی تنها یک حالت منفعلانه نیست، بلکه رویکردی فعال در مدیریت مشکلات، استقامت در برابر ناملایمات و حفظ سلامت روان و معنویت فرد به شمار می رود. بنابراین، تبیین اثرات صبر با الگوگیری از سیره فاطمی می تواند به عنوان راهکاری عملی برای بهبود سبک زندگی فردی و تقویت بنیان های اخلاقی جامعه مطرح گردد. اصل الگوگیری از سیره حضرت زهرا (سلام الله علیها) اکتسابی است، مگر اینکه خلاف آن ثابت شود؛ که این از مباحث نتایج این تحقیق است.

هدف اصلی این پژوهش، تبیین جایگاه و کارکرد صبر در زندگی فردی با تأکید بر سیره حضرت فاطمه زهرا (س) است. این تحقیق در پی آن است که ضمن واکاوی ابعاد مختلف صبر در زندگی فردی، نشان دهد که چگونه سیره فاطمی می تواند الگویی کاربردی برای مدیریت مشکلات، ارتقای سلامت روان، خودسازی معنوی و ایجاد پایداری اخلاقی در زندگی معاصر باشد. همچنین این پژوهش می کوشد با ارائه یک تحلیل نظام مند، راهکارهایی برای بهره گیری از الگوی صبر در سبک زندگی فردی و اجتماعی امروز ارائه دهد.

اهمیت این پژوهش با توجه به مطالب ذکر شده آشکار است تا جایی که شاید در دنیای معاصر و با وجود مشکلات ارتباطی فردی، اجتماعی هیچ مسئله ای به این اندازه دارای اهمیت نباشد. با این وجود پژوهش های متعددی پیرامون جایگاه صبر در آموزه های اسلامی انجام شده است. برای نمونه، در پایان نامه ای با عنوان «نقش صبر در ارتقای سلامت روان از منظر قرآن و حدیث» (دانشگاه تهران، ۱۳۹۸)، تأثیر صبر بر کاهش اضطراب و استرس بررسی شده است. همچنین در مقاله ای با عنوان «تحلیل روان شناختی صبر در سیره معصومان» (مجله علوم اسلامی، ۱۴۰۰)، به کارکرد صبر در بهبود سازگاری اجتماعی پرداخته شده است. در پژوهش دیگری با عنوان «سبک زندگی

فاطمی و نقش آن در تربیت اخلاقی» (مجله معارف اهل بیت، ۱۴۰۱)، بخشی از سیره حضرت زهرا (س) در حوزه تربیت مورد توجه قرار گرفته است. با این حال، اغلب این تحقیقات صبر را به صورت کلی و در ارتباط با آموزه‌های دینی یا دیگر معصومان بررسی کرده‌اند و کمتر پژوهشی به صورت اختصاصی، اثرات صبر در زندگی فردی با تمرکز ویژه بر سیره فاطمی را واکاوی نموده است. وجه تمایز پژوهش حاضر در این است که با تمرکز بر سیره حضرت فاطمه (س)، صبر را نه صرفاً به عنوان یک فضیلت اخلاقی، بلکه به عنوان ابزاری راهبردی برای مدیریت فردی و ارتقای کیفیت زندگی در شرایط اجتماعی و فردی امروز تبیین می‌کند. در مقاله پیش روی سعی شده؛ با رویکرد تأسی از معنویت رفتاری حضرت زهرا (سلام الله علیها)، قرآنی و روایی، به نحوه اثرات صبر در زندگی انسان، پردازد.

مفهوم شناسی

۰۱ واژه «صبر» در زبان عربی از ریشه «ص-ب-ر» گرفته شده و در لغت به معنای:

- نگه داشتن نفس و کنترل آن در برابر شهوات و هیجانات، (انصاری معین، ۱۳۸۷، ص ۲۵۷)
 - تحمل سختی‌ها و مشکلات،
 - ممانعت از شتاب و عجله در امور،
 - پایبندی و استقامت در مسیر حق و عدالت،
- آمده است (دهخدا، ۱۳۲۵؛ عمید، ۱۳۷۵).

در این معنا، صبر به یک فضیلت درونی اشاره دارد ((سایت دیکشنی آبادیس، ۱۴۰۱، <https://abadis.ir/fatofa>). که انسان را قادر می‌سازد در مواجهه با مشکلات، خشم، ترس یا سایر فشارهای روانی، آرامش خود را حفظ کند و رفتار و تصمیمات خود را تحت کنترل نگه دارد. (آذری، ص ۳۹)

۲. صبر در اصطلاح (مفهوم شناسی)

در علوم اسلامی و اخلاقی، صبر به معنای تحمل دشواری‌ها و پایبندی به حق و وظایف دینی و اخلاقی بدون سرپیچی و بی‌تابی تعریف می‌شود. برخی جنبه‌های کلیدی آن عبارتند از:

۱. صبر بر مصیبت (صبر حزنی): تحمل رنج و فقدان‌ها بدون اظهار ناله و ناامیدی.
۲. صبر بر معصیت (صبر ترکانی): خودداری از گناه و کنترل نفس در برابر شهوات و وسوسه‌ها.
۳. صبر بر طاعات (صبر فعالی): پایداری و استمرار در انجام عبادات و وظایف اخلاقی و اجتماعی حتی در شرایط دشوار.

به بیان دیگر، صبر یک فضیلت عملی و روان‌شناختی است که هم جنبه درونی (کنترل هیجانات و ثبات روانی) دارد و هم جنبه رفتاری (تداوم عمل نیک و اخلاقی در سختی‌ها) (آمدی، ۱۳۹۳؛ نراقی، ۱۳۷۱).

۱. مبانی نظری

۱-۱ جایگاه صبر در قرآن و روایات

صبر به عنوان یکی از بنیادی‌ترین ارزش‌های اخلاقی در سنت اسلامی، همواره در قرآن و روایات اهل بیت (ع) جایگاهی ممتاز داشته است. در آموزه‌های وحیانی، صبر نه تنها به عنوان یک فضیلت فردی بلکه به منزله راهبردی حیاتی برای مدیریت دشواری‌ها و بحران‌های زندگی مطرح شده است. قرآن کریم در آیات متعددی، صابران را مورد ستایش قرار داده و وعده پاداش‌های معنوی و مادی به آنان داده است. همچنین در سیره حضرت فاطمه زهرا (س)، صبر به عنوان الگویی کامل از مقاومت، پایداری و اتکای به خداوند متجلی می‌شود. (کدیور، مجموعه مصنفات حکیم موسس، ۱۳۷۸ ش، ج ۲، ص ۹۳). قرآن کریم صبر را شرط دستیابی به کمال انسانی و قرب الهی معرفی می‌کند. در آیه «إِنَّمَا يُؤَفِّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (الزمر: ۱۰) خداوند پاداش بی‌کران برای صابران وعده داده است. این بیان نشان می‌دهد که صبر نه تنها ابزاری برای تحمل مشکلات مادی و روحی، بلکه عامل ارتقای روحی و تقرب الهی است. مفسران همچون طبری و طبرسی نیز تأکید دارند که صبر در قرآن به عنوان یکی از کلیدهای رستگاری معرفی شده و بدون آن، انسان در برابر سختی‌های زندگی دچار فروپاشی روانی می‌شود (طبری، ۱۴۱۲ق؛ طبرسی، ۱۳۷۲).

در روایات نیز صبر جایگاه ویژه‌ای دارد. امام علی (ع) می‌فرماید: «الصبر من الإيمان بمنزلة الرأس من الجسد»؛ یعنی صبر نسبت به ایمان همانند سر نسبت به بدن است (نهج البلاغه، حکمت ۸۲). این روایت نشان می‌دهد که حیات حقیقی ایمان بدون صبر امکان‌پذیر نیست. همچنین در سیره حضرت فاطمه زهرا (س)، صبر نه صرفاً به معنای سکوت در برابر ظلم، بلکه به عنوان مقاومتی آگاهانه و هدفمند جلوه‌گر می‌شود. ایشان در برابر سختی‌های پس از رحلت پیامبر اکرم (ص) با استقامت و پایداری مثال‌زدنی، الگویی کامل برای مسلمانان به‌ویژه در حوزه زندگی فردی ارائه دادند (مجلسی، ۱۴۰۳ق).

بنابراین، جایگاه صبر در قرآن و روایات به گونه‌ای است که می‌توان آن را نه یک امر انتخابی، بلکه ضرورتی اساسی برای رشد فردی و معنوی دانست. الگوبرداری از صبر فاطمی به افراد می‌آموزد چگونه در برابر دشواری‌ها پایداری کرده، آرامش روحی خود را حفظ کرده و مسیر تعالی معنوی را ادامه دهند. این امر نشان می‌دهد که صبر، نه تنها به عنوان یک فضیلت فردی، بلکه به عنوان یک سبک زندگی با پشتوانه قرآنی و فاطمی باید مورد توجه قرار گیرد.

صبر در قرآن و روایات جایگاهی محوری دارد و به عنوان یکی از مهم‌ترین ارزش‌های اخلاقی و راهبردهای زندگی فردی و اجتماعی معرفی شده است. در سنت اسلامی، صبر تنها به معنای شکیبایی در برابر مشکلات نیست، بلکه یک شیوه زیست و سبکی برای زیستن در برابر فشارها و ناملایمات است.

در قرآن کریم بیش از هفتاد بار واژه صبر و مشتقات آن به کار رفته است که این تکرار خود نشانگر اهمیت آن در حیات مؤمنانه است. آیات مختلف به ابعاد گوناگون صبر اشاره کرده‌اند؛ از جمله صبر در برابر مصائب، صبر بر طاعت و صبر در برابر گناه. خداوند در آیه ۱۵۳ سوره بقره می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ». این آیه نشان می‌دهد که صبر نه تنها یک فضیلت اخلاقی بلکه ابزاری برای جلب معیت الهی است (طباطبایی، ۱۴۱۷ق).

در روایات اهل بیت (ع) نیز صبر به عنوان زیربنای ایمان معرفی شده است. امام صادق (ع) می‌فرماید: «الصبر مفتاح الفرج»؛ صبر کلید گشایش است (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۹۱). این روایت بیانگر آن است که صبر نه تنها به انسان آرامش روحی می‌بخشد، بلکه زمینه ساز رفع موانع و مشکلات نیز می‌شود. در همین راستا، روایات متعددی بر این نکته تأکید دارند که صبر موجب رشد شخصیت، استحکام روحی و پایداری انسان در مسیر حق می‌شود.

سیره حضرت فاطمه زهرا (س) بارزترین نمونه عملی صبر در اسلام است. ایشان در برابر مشکلات شخصی همچون فقر، سختی‌های زندگی و مصائب خانوادگی و نیز در برابر بحران‌های اجتماعی و سیاسی پس از رحلت پیامبر (ص) همواره با صبر و استقامت برخورد کردند. این نوع صبر، نشانگر الگوی "صبر فعال" است؛ صبری که با هدف دفاع از ارزش‌ها، پاسداری از حقیقت و حفظ کرامت انسانی همراه است (جعفری، ۱۳۸۲). بنابراین، سبک فاطمی در موضوع صبر و قناعت، الگویی جامع برای زندگی فردی و اجتماعی مسلمانان ارائه می‌دهد.

بر اساس کلام امیرالمؤمنین (علیه السلام) «خداوند قناعت و سلامت جسم را، به عنوان بهترین و گواراترین قسمت‌ها در میان بندگانش ودیعه قراردادده است» (علیپور، ۱۴۰۰، ص ۱۴).

از مجموع آیات قرآن و روایات برمی‌آید که صبر نه یک واکنش منفعلانه، بلکه یک راهبرد فعال و آگاهانه برای تعالی فردی و اجتماعی است. قرآن کریم پاداش بی‌کران برای صابران وعده می‌دهد و روایات اهل بیت (ع) آن را پایه ایمان می‌دانند. در این میان، سیره حضرت فاطمه زهرا (س) بهترین الگو برای درک ابعاد عینی و کاربردی صبر در زندگی فردی است؛ الگویی که می‌تواند به نسل امروز در مدیریت بحران‌ها و دستیابی به آرامش معنوی و روانی یاری رساند.

۱-۲. دیدگاه متفکران اسلامی درباره صبر

صبر از دیرباز یکی از موضوعات اساسی در اندیشه اسلامی بوده و متفکران مسلمان آن را نه تنها یک فضیلت اخلاقی بلکه یک اصل بنیادین در سلوک فردی و اجتماعی دانسته‌اند. از نگاه اندیشمندان اسلامی، صبر شرط تعالی روحی، رکن ایمان و عامل اصلی رسیدن به سعادت و آرامش در دنیا و آخرت است.

امام محمد غزالی در احیاء علوم الدین صبر را «نیمه ایمان» دانسته و تأکید می‌کند که بدون آن، هیچ‌یک از فضایل اخلاقی پایدار نخواهد ماند. به باور او، انسان در برابر سه چیز نیازمند صبر است: اطاعت از خداوند، ترک معصیت

صبر فردی، ابزار مقاومتی برای مقابله با ناملایمات اجتماعی و حفظ آرامش زندگی فردی است (طبر سی، ۱۳۷۲، ج ۱، ص ۳۱۴).

صبر حضرت زهرا(س) نه تنها به آرامش خانواده کمک کرد، بلکه موجب اثرگذاری مثبت اجتماعی نیز شد. خطبه فدکیه نمونه‌ای است که نشان می‌دهد ایشان با صبر و شجاعت در برابر ناعدالتی‌ها و غصب حق، جامعه را به مسیر اخلاقی و الهی دعوت کردند. صبر فردی ایشان، فرصت و ظرفیت لازم برای **پیشبرد اهداف اجتماعی و دفاع از حقوق مردم** را ایجاد کرد، بدون آنکه به خود و خانواده آسیب وارد شود. بنابراین، صبر به فرد امکان می‌دهد در شرایط دشوار، هم شخصیت خود را حفظ کند و هم نقش سازنده‌ای در محیط اجتماعی ایفا نماید (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۲۳).

تحمل مشکلات اجتماعی و ایفای نقش مثبت، خود به رشد اخلاقی و معنوی فرد کمک می‌کند. صبر در مواجهه با فشارهای بیرونی، **فرد را مقاوم، آگاه و مسئولیت‌پذیر می‌سازد**. فرد صبور، با مدیریت واکنش‌های خود و پابندی به اصول اخلاقی، نه تنها از پریشانی ذهنی رها می‌شود، بلکه توانمندی تصمیم‌گیری صحیح و اثرگذاری مثبت بر دیگران را پیدا می‌کند. به بیان دیگر، صبر فردی در تعامل با اجتماع، به **ارتقای شخصیت و افزایش ثبات اخلاقی و معنوی** منجر می‌شود.

بررسی سبک زندگی فاطمی نشان می‌دهد که صبر فردی، اثرات اجتماعی مستقیم بر زندگی فرد دارد. صبر موجب سازگاری با شرایط اجتماعی دشوار، مدیریت مشکلات خانوادگی و ایفای نقش مثبت در جامعه می‌شود. به این ترتیب، صبر نه تنها یک فضیلت اخلاقی بلکه یک ابزار عملی برای ارتقای توانمندی فرد در زندگی اجتماعی و فردی است. سبک فاطمی نشان می‌دهد که فرد صبور می‌تواند هم درونی آرام و مقاوم داشته باشد و هم در جامعه اثرگذار و سازنده عمل کند.

. مقایسه اثرات صبر فاطمی با آموزه ای روان شناسی جدید

صبر حضرت زهرا(س) در سبک زندگی فردی و اجتماعی، تأثیرات گسترده‌ای بر آرامش روانی، رشد معنوی و پایداری اخلاقی دارد. یافته‌های روان‌شناسی مدرن نیز نشان می‌دهد که **صبر، تاب‌آوری (resilience) و کنترل هیجان** نقش حیاتی در سلامت روان و موفقیت فرد دارد. مقایسه این دو دیدگاه، هم همپوشانی‌های روشنی نشان می‌دهد و هم قابلیت عملیاتی کردن سبک فاطمی در زندگی امروز را روشن می‌کند.

حضرت زهرا(س) با صبر و قناعت در برابر کمبودها و فشارهای خانوادگی، آرامش خود و خانواده را حفظ می‌کردند. در روان‌شناسی مدرن، مفهوم **self-regulation یا کنترل خود** مشابه همین ویژگی است؛ مطالعات

نشان می‌دهد افرادی که توانایی مدیریت هیجانات و پذیرش شرایط دشوار را دارند، سطح استرس و اضطراب پایین‌تری دارند و سلامت روان آن‌ها افزایش می‌یابد. (Gross, ۲۰۱۵) به این ترتیب، صبر فاطمی می‌تواند نمونه عملی کنترل هیجان و مقابله مؤثر با استرس در زندگی فردی باشد.

صبر حضرت زهرا(س) باعث شد ایشان در مواجهه با فشارهای اجتماعی و سیاسی، نقش مثبت و پایداری اخلاقی خود را حفظ کنند. روان‌شناسی مثبت‌گرا (Positive Psychology) مفهوم **resilience** یا تاب‌آوری را به همین پایداری در برابر مشکلات تعبیر می‌کند. تاب‌آوری موجب می‌شود فرد نه تنها از مشکلات آسیب نبیند، بلکه از آن‌ها برای تقویت شخصیت و اخلاق خود استفاده کند. (Masten, ۲۰۰۱) مقایسه نشان می‌دهد صبر فاطمی، پیش‌درآمد عملی و الهام‌بخش تاب‌آوری روانی و اخلاقی است.

صبر حضرت زهرا(س) موجب رشد معنوی و اتکاء به خداوند شد و ایشان حتی در شرایط سخت، اعتماد و امید خود را از دست ندادند. روان‌شناسی مدرن در قالب **Positive Meaning / Meaning in Life** بیان می‌کند که افراد با معناجویی و هدف‌گذاری معنوی، تحمل بهتری نسبت به سختی‌ها دارند و زندگی فردی و اجتماعی باکیفیت‌تری دارند. (Steger, ۲۰۱۲) این همسویی نشان می‌دهد سبک فاطمی، نمونه‌ای عملی از دستیابی به معنا در زندگی و رشد فردی تحت فشارهای واقعی است.

نتیجه گیری

صبر حضرت زهرا (سلام الله علیها) به عنوان الگویی عملی و اخلاقی، نشان می‌دهد که تحمل مشکلات فردی و اجتماعی نه تنها موجب آرامش درونی و مدیریت استرس می‌شود، بلکه پایداری اخلاقی، تقویت اراده و رشد معنوی را نیز به همراه دارد. ایشان با صبر و قناعت در برابر محدودیت‌ها و سختی‌ها، همسر و خانواده خود را یاری کردند و نقش مثبت اجتماعی خود را حفظ نمودند، در حالی که الگوی رفتاری ایشان به دیگران نیز الهام‌بخش بود. این سبک زندگی نشان می‌دهد که صبر، فضیلتی فراتر از تحمل سختی‌هاست و به انسان توان می‌دهد تا با مدیریت چالش‌ها، شخصیت و اخلاق خود را تعالی بخشد، روابط فردی و اجتماعی خود را بهبود دهد و مسیر رشد معنوی و هدفمندی در زندگی را هموار کند. به عبارت دیگر، صبر فاطمی نه تنها ابزار مقابله با مشکلات است، بلکه کلیدی برای رسیدن به زندگی فردی متعادل، مسئولانه و معنوی به شمار می‌آید.

*قرآن

*نهج البلاغه

۱. آمدی، ا. ف، ۱۳۹۳. (غرر الحکم و درر الحکم (ص ۴۴۹). تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۲. آمدی، ع. ب. م. ۱۴۱۰. (غرر الحکم و درر الکلم. قم-ایران: دارالکتب الاسلامیه.
۳. طباطبایی، س. م. ح. ۱۴۱۷. (المیزان فی تفسیر القرآن. قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدر سین حوزه علمیه قم.
۴. طبری، م. ب. ج. (۱۴۱۲ق). جامع البیان فی تفسیر القرآن. بیروت: دارالمعرفه.
۵. طبرسی، ف. ب. ح. ۱۳۷۲. (مجمع البیان فی تفسیر القرآن. تهران: نشر ناصر خسرو.
۶. طبرسی، ف. ب. ح. ۱۳۷۲. (الاحتجاج (ج ۱، ص ۳۱۴). تهران: نشر المرتضی.
۷. کلینی، م. ب. ی. (۱۴۰۷ق). الکافی. تهران: دارالکتب الإسلامیه.
۸. جعفری، م. ت. ۱۳۸۲. (ترجمه و تفسیر نهج البلاغه. تهران: مؤسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری.
۹. مجلسی، م. ب. (۱۴۰۳ق). بحار الانوار. بیروت: مؤسسه الوفاء.
۱۰. صدرالدین شیرازی، م. ۱۹۸۱. (الحکمه المتعالیه فی الأسفار العقلیه الأربعة. تهران: دارالکتب الإسلامیه.
۱۱. غزالی، م. (۱۴۰۶ق). احیاء علوم الدین. بیروت: دارالمعرفه.
۱۲. قائمی، ع. ۱۳۷۱. (در مکتب فاطمه سلام الله علیها، مجموعه مقالات و سخنرانی ها. تهران: امیری.
۱۳. نراقی، ا. ۱۳۷۱. (معراج السعاده. قم: مؤسسه تحقیقاتی حضرت ولی عصر.
۱۴. معاذبن جبل، م. ح. ۱۴۲۶. (الفردوس الاعلی. قم-ایران: دارانوار الهدی.
۱۵. قرائتی، م. ۱۳۸۸. (تفسیر نور. تهران: مرکز فرهنگی درس هایی از قرآن.

فرهنگ ها و لغت نامه ها

۱. دهخدا، ع. ا. ۱۳۲۵. (لغت نامه دهخدا (۵۰ جلد). تهران: مجلس.
۲. عمید، ح. ۱۳۷۵. (فرهنگ لغت نامه عمید (چاپ چهل و چهارم). تهران: امیرکبیر.
۳. معین، م. ۱۳۶۰. (فرهنگ معین (۶ جلد). تهران: امیرکبیر.
۴. دیکشنری آبادیس. (۱۴۰۰). بازیابی شده از <https://abadis.ir/fatofa>

مقالات و پژوهش ها

۱. آذری، آ. ک. (۱۳۵۵). توقف در پرداخت دیون. نشریه دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ش ۱۹.
۲. علیپور، ب. (۱۴۰۰). تاثیر جهش تولید و اقتصاد در فرهنگ اسلامی. اولین همایش علوم انسانی و حکمت اسلامی، ۱، ۲۳.

۳. علیپور، ب.، بهرمان، ن. (۱۴۰۰). آثار قناعت فردی در سبک زندگی اسلامی از منظر آیات و روایات با نگاهی به بیانیه گام دوم انقلاب. کنگره بین‌المللی گام دوم انقلاب، ۲۲، ۱۷.
۴. مورفی، ب.، دالن، ه. (ترجمه ح. ر. محمدی). (سال سوم). مدیریت بحران و سرمایه اجتماعی. فصلنامه رفاه اجتماعی، ش ۱۱.

منابع اینترنتی و سخنرانی‌ها

۱. جوادی آملی، ع. (۱۳۹۲). بیانات حضرت آیت‌الله جوادی آملی در مراسم عقد زوج‌های جوان. بنیاد بین‌المللی علوم و حیانی اسراء. بازیابی شده از <http://portal.esra.ir>